

A Comparative Study of the Problem of Evil from the Perspective of Alvin Plantinga and Shahid Motahhari

Ghorban-Ali Karimzadeh Gharamaleki*
Abdullah Hosseini Eskandian**

Abstract

The problem of evil has a long history and in the present age it has manifested in different approaches and has faced different fields with challenges. Some atheists, including John Mackie, have logically and propositionally analyzed an argument to show that there is a logical incompatibility between the existence of God and the existence of evil. In response to Mackie, Plantinga considers the origin of evil to be the voluntary actions of man, and Shahid Motahhari considered evil as a necessary affair of this material world and the good system, and stated that the origin of evil is the actions of man, because he does not have the ability to receive the forms of perfection, and evil is the Grace of God, in the direction of cultivation the human soul, and discrimination is against Divine Justice. This research deals with the problem of evil from the perspective of Plantinga and Shahid Motahhari with a descriptive-analytical method and a philosophical approach. Despite the intellectual similarities that Plantinga and Shahid Motahhari have in solving the problem of evil as believers in God, but their goals and approaches in this field are different and they have proposed different solutions in response to solving this problem.

Keywords: Evil, Shahid Motahhari, Defense, Plantinga, Existence of God.

* Associate Professor of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran, g.karimzadeh@tabrizu.ac.ir

** Ph.D. Student of Islamic Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran, a.hoseini99@ms.tabrizu.ac.ir

Date Received: 08/05/2024, Date of Acceptance: 16/09/2024

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

A Comparative Study of the Problem of Evil from the Perspective of Alvin Plantinga and Shahid Motahhari

Extended abstract

Introduction

The issue of evil is an obvious and undeniable issue. The historical aspect of the discussion of the problem of evil has returned to Greek philosophy, and the first works of thought about this issue have survived from that era. However, since in the new era, philosophy has become oriented towards the analysis of language and concepts, the type of confrontation with religious thought has become logical and focused on the analysis of propositions. Plantinga is one of the thinkers who explained the problem of evil in the light of presenting rational arguments and criticizing atheistic views that used the problem of evil as an argument to deny the existence of God. He tried to show that evil is compatible with the existence of God and to explain evil as something consistent with the best system of creation. Shahid Motahhari also believes that the existence of good and evil is necessary in the world. According to him, in the general view, evil is necessary for a good system, and the origin of evil is man himself, as he/she does not have the ability to receive the forms of perfection. It is against God's justice to discriminate between creatures; rather, these distinctions are for the sake of difference, and evil is, in a sense, Divine Grace in the direction of cultivating the human soul. In this research, an attempt is made to compare the problem of evil from the perspective of Plantinga and Shahid Motahhari.

Methodology

In this article, a descriptive-analytical method is used to compare the views of Alvin Plantinga and Shahid Motahhari in response to the problem of evil.

Findings

From Plantinga's point of view, although evil may appear as a kind of loss to the world and man, there are good things hidden in the evil, and man can benefit from those good things. In this regard, he says: "A possible world could have existed, and in this possible world, some things could be described as evil, and of course, the

existence of that evil has benefits for humanity” (Plantinga, 1995: 192-193). In fact, from Plantinga's point of view, evil is an existential affair, and its existence cannot be denied. However, the important issue is that this evil entity has a minimal role and is very small in comparison with existing good affairs, and this small and insignificant aspect of evil is also necessary to obtain good affairs (Kroon, 2004: 89). Therefore, evil, if it exists, has hidden benefits that a person may not be able to understand. Plantinga believes that in order to achieve a good such as free will, the existence of evil is necessary, and without it, free will cannot be imagined for humans; because until there is no ability to choose between good and evil, free will will not appear (Plantinga, 2004: 72; Adams, 1985: 92). According to Shahid Motahhari, in the inseparability of evil from good, these two issues should be pointed out: one is the necessity of a small amount of evil for a large amount of good, and the other is the inseparability of evil from the world. According to Shahid Motahhari, evil cannot be separated from good; because evil is of the type of negation, such as ignorance and poverty, etc., which exist in the system of creation. From the point of view of Shahid Motahhari, evil is not only the companion of good, but even some good is such that it cannot be obtained without the existence of evil (Motahhari, 2005: Vol. 1/141).

Discussion and Conclusion

Motahhari, as a philosopher and theologian, and Plantinga, as a God-believing philosopher, have each investigated the very important issue of evil with their own principles and theories. Motahhari has responded to the problem of evil according to principles such as the existence of good and the non-existence of evil, Omniscience, Omnipotence, and Wisdom of God, the goodness of the system of existence, the superiority of good over evil, the rejection of dualism, the inseparability of good and evil, and the defense of Divine Justice. According to reformed epistemology and some principles of Christian theology and anthropology, Plantinga proves that the logical problem of evil does not contradict the existence of God, using the description of possible worlds and the relationship between human free will and God's Absolute Power. The findings of the research show that both Plantinga and Shahid Motahhari share the belief in the existence of an Omniscient, Omnipotent, and Omnibenevolent God, as well as the acceptance of a small amount of evil in the world. However, they differ in the way they deal with and interpret the problem of moral and natural evil. By defending Divine Justice, Motahhari offered a solution to natural evil, while Plantinga focused on the issue of moral evil. Ultimately, the

efforts of both thinkers were aimed at criticizing atheistic views and defending the existence of God.

References

- Adams, Robert (1985). *Plantinga on the Problem of Evil*, in: Alvin Plantinga, edited by: Peter van Inwagen and James E. Tomberlin, Dordrecht: Reidel.
- Gale, Richard M. (1993). *On the Nature and Existence of God*, New York: Cambridge University Press.
- Graffin, David Ray (1976). *God, Power and Evil: A Process Theodicy*, Second Edition, Louisville, London: Westminster John Knox Press.
- Kroon, Frederick William. (2004). *Plantinga on God, Freedom, and Evil*, Netherlands: Springer.
- Mackie, John (1982), *The Miracle of Theism*, Oxford: Oxford University Press.
- Malekian, Mostafa (1993). *Collections of the Essays on New Theology*, Tehran: Imam Sadiq Institute. [in Persian].
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2003). *Education of Philosophy*, Tehran: International Publications. [in Persian].
- Motahhari, Morteza (1994). *The Principles of Philosophy and the Method of Realism*, Tehran: Sādra. [in Persian].
- Motahhari, Morteza (2005). *Collections of Works*, Tehran: Sādra. [in Persian]
- Motahhari, Morteza (2009). *Tawhid*, Tehran: Sādra. [in Persian]
- Mulla Sadra, Mohammad ibn Ibrahim (1983), *Hikmat Al Muta'alyah fi-l-asfar al-'aqliyya al-arba'a*, Qom: Mustafawi Publications. [in Persian]
- Naraqi, Arash (2014). *Collections of the Essays on the Issue of Evil*, Qom: Būstan-ê Ketab. [in Persian]
- Peterson, Michael (2010). *Reason & Religious Belief: An Introduction to the Philosophy of Religion*, trans. by: Ibrahim Sultani and Ahmad Naraqi, Tehran: Tarhê Nû. [in Persian]
- Plantinga, Alvin (1974). *The Nature of Necessity*, First Edition Oxford: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin (1967). *God and Other Minds: A Study of the Rational Justification of Belief in God*, Ithaca: Cornell University Press.
- Plantinga, Alvin (1995). *God, Possible Worlds and the Problem of Evil*, trans. by: Ibrahim Sultani and Ahmad Naraqi, Tehran: Sîrat Publications. [in Persian]
- Plantinga, Alvin (2004). *Warranted Christian Belief*, New York: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin (2005). *God, Freedom, and Evil*, trans. by: Mohammad Saeidi-Mehr, Tehran: Taha Publications. [in Persian]
- Plantinga, Alvin (1979)["The Probabilistic Argument from Evil", *Philosophical Studies*, Vol. 7, No. 35. pp. 1-53.
- Taliaferro, Charles (1998). *Contemporary Philosophy of Religion*, Oxford: Blackwell.
- VanArragon, Peter (2006). *The Problem of Evil*, First Edition, Oxford: Clarendon Press.

بررسی تطبیقی مسأله شر از دیدگاه الوین پلانتینگا و شهید مطهری

قربانعلی کریمزاده قراملکی*

عبدالله حسینی اسکندیان**

چکیده

مسأله شر قدمتی به درازای حیات دارد و در عصر حاضر در رویکردهای متفاوتی جلوه کرده و حوزه‌های گوناگون اعتقادی را با چالش‌هایی مواجه کرده است. برخی ملحدان از جمله جان مکی به صورت منطقی و تحلیل گزاره‌ای، برهانی ترتیب داده‌اند تا نشان دهند بین وجود خدا و وجود شرور ناسازگاری منطقی وجود دارد. پلانتینگا در پاسخ به مکی منشأ شر را اعمال اختیاری انسان دانسته و شهید مطهری شرور و بلایا را لازمه جهان و نظام احسن بیان کرده است که منشأ شرور اعمال انسان است؛ چراکه قابلیت دریافت صور کمالیه را ندارد و شرور لطفی از طرف خدا، در جهت پرورش روح آدمی است و تبعیض برخلاف عدل الهی است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد تطبیقی به مسأله شرور از منظر پلانتینگا و شهید مطهری می‌پردازد. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که هم پلانتینگا و هم شهید مطهری در اصل اعتقاد به وجود خداوند عالم، قادر و خیرخواه مطلق و قبول شر قلیل در جهان هستی اتفاق نظر دارند ولی در نوع مواجهه و تفسیر آنها با این مسأله اختلاف وجود دارد. مطهری با دفاع از عدل الهی بیشتر به ارائه راه‌حل شرور طبیعی پرداخته و پلانتینگا براساس دفاع اختیارگرایانه به مسأله شرور اخلاقی توجه کرده است که در این امر متأثر از آموزه‌های مسیحی و اصول اعتقادی کلیسا در کنار براهین

* دانشیار گروه فلسفه و کلام دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، g.karimzadeh@tabrizu.ac.ir

** دانشجوی دکتری کلام اسلامی، دانشگاه تبریز، hosseinieskandianabdullah@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۶

عقلی است.

کلیدواژه‌ها: شرور، شهید مطهری، دفاعیه، پلانتینگا، وجود خدا.

۱. مقدمه

مسأله شر امری بدیهی و انکارنشدنی است. صبغه تاریخی بحث از شرور به فلسفه یونان بازگشته و نخستین آثار اندیشه در این باره از آن عصر برجای مانده است، اما از آنجا که در عصر جدید، فلسفه به تحلیل زبان و مفاهیم گرایش پیدا کرده، بنابراین نوع مواجهه با اندیشه دینی به صورت منطقی و تحلیل گزاره‌ها شده است (Zamzami, et al, 2021: 195). در دوره جدید، مسأله شر را هیوم و سپس جی. ال. مکی به صورت برهانی قاطع علیه خدا مطرح و ادعا کردند که این مشکلی صرفاً منطقی است و وجود خدا با وجود شر ناسازگار است و راه‌حل‌های ارائه‌شده نباید به انکار قضایای مقوم مسأله شر منجر شود چون در این صورت مشکل حل نشده باقی می‌ماند. پلانتینگا در جواب می‌گوید که منشأ شر خود انسان است و خدا نمی‌تواند مانع انجام فعل شر شود همان‌طور که نمی‌تواند مانع انجام فعل نیک شود؛ چراکه به انسان اختیار بخشیده است. شهید مطهری نیز در مقابل، پاسخی بر اساس عدل الهی ایراد کرده و بر این باور است که وجود خیرات و شرور لازمه جهان است. به باور وی، در نگاه کلی شرور لازمه نظام احسن‌اند و منشأ شر خود انسان می‌باشد؛ زیرا قابلیت دریافت صور کمالیه را ندارد و این برخلاف عدل خداوند است که بین موجودات تبعیض قائل شود، بلکه این تمایزات به خاطر تفاوت است و شرور از جهتی لطف الهی در جهت پرورش روح آدمی است.

اکبرزاده (۱۳۷۷) در تحقیقی تحت عنوان «مسأله شر از دیدگاه جی. ال. مکی و نقد و بررسی آن از دیدگاه فلاسفه اسلامی» به بررسی و نقد دیدگاه مکی از منظر فلاسفه مسلمان از جمله شهید مطهری پرداخته است.

باباپور (۱۳۸۴) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی شرور از دیدگاه حکمت متعالیه» مسأله شر را از منظر فیلسوفان صدرایی به خصوص شهید مطهری مورد بررسی قرار داده است. شریف‌زاده و حجتی (۱۳۹۱) در مقاله «پلانتینگا و مسأله منطقی شر» به بررسی و تحلیل دفاعیه مبتنی بر اختیار پلانتینگا در حل مسأله شر نموده‌اند و چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که دفاعیه پلانتینگا از حل مسأله منطقی شر ناتوان است؛ چراکه می‌توان این مسأله را طوری

بازسازی کرد که نه با توسل به اختیار، بلکه صرفاً با توسل به هدف خلقت انسان قابل حل باشد، دقیقاً چیزی که در دفاعیه پلانینگا غایب است. تورانی و عامری (۱۳۹۱) در مقاله «مسأله منطقی شر از دیدگاه آلوین پلانینگا» ضمن تبیین نقد پلانینگا بر دیدگاه مکی در مسأله منطقی شر به تبیین و حل این مسأله از منظر پلانینگا پرداخته‌اند. تاکنون تحقیقی که اولاً، به‌طور تطبیقی به بررسی مسأله شر از منظر پلانینگا به‌عنوان یک خدا‌باور مسیحی و شهید مطهری به‌عنوان اندیشمندی مسلمان پردازد نگاشته نشده و این تحقیق با چنین رسالتی سعی در بررسی و تحلیل این موضوع دارد. ثانیاً، بسیاری از مباحث این تحقیق همچون «تبیین رابطه شرور با وجود خدا از منظر پلانینگا» یا «راهکارها و فواید شرور از دیدگاه شهید مطهری» در تحقیقات پیشین یا مورد بحث و تحلیل واقع نگشته و یا چندان بدان‌ها پرداخته نشده است و این دو مورد وجه ابتکار این تحقیق را از تحقیقات پیشین متمایز می‌سازد. در واقع این پرسش که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین آراء پلانینگا و شهید مطهری در حل مسأله شر وجود دارد، پرسش اصلی این تحقیق است و سعی در بررسی و پاسخگویی به آن را مدنظر خود قرار داده‌ایم.

۲. مسأله شر از دیدگاه پلانینگا

۲-۱ ماهیت شر

پلانینگا از جمله اندیشمندانی است که در پرتو ارائه براهین عقلی و نقد دیدگاه‌های الحادی که مسأله شرور را دستاویزی در جهت انکار وجود خدا قرار داده‌اند، به تبیین مسأله شر پرداخته و تلاش کرده تا اولاً، شرور را سازگار با وجود خداوند نشان دهد و ثانیاً، شرور را امری سازگار و منطبق با نظام احسن جهان آفرینش تبیین کند. هم اصلی پلانینگا در این باره، سعی در منطقی نشان دادن مسأله شرور و آن را دارای غرض و حکمت دانستن و سپس دفاع از اعتقادات مسیحی در این باره است (Plantinga, 2004: 79).

پلانینگا فردی خدا‌باور است و مشکل شر غالباً در تضاد با خدا‌باوری است. خدا‌باوری یعنی باور به اینکه خدا وجود دارد و این خدا اعلی‌ترین موجود ممکن است و نیز مظهر کمال، خالق غیر جسمانی هر چیزی جز خودش است و از صفات ذاتی‌اش، قدرت مطلق، علم مطلق و خیر مطلق است. خدا‌نا‌باور نیز کسی است که باور به نادرست بودن خدا‌باوری دارد (VanArragon, 2006: 115). در واقع مشکل شرور این است که وجود خدا را با درد و

رنج و شرارت اخلاقی که واقعیت‌های زندگی هستند ربط می‌دهد و غالباً گفته شده است که این دو قابل سازش با یکدیگر نیستند؛ از این رو، مسأله شر زمینه‌های مهمی برای عدم اعتقاد به خدا فراهم آورده است (Taliaferro, 1998: 90). از دیدگاه پلانتینگا بین اعتقاد به خدای خیرمحض و وجود شرور هیچ تضاد و تناقضی دیده نمی‌شود؛ چراکه خداوند شاید برای وجود شرور دلیل داشته و ما به دلیل محدودیت علم و شناخت قادر به درک آن نیستیم و نمی‌توانیم دلایل آن را دریابیم (پلانتینگا، ۱۳۸۴: ۹۰).

از دیدگاه پلانتینگا، اگرچه ممکن است شرور در ظاهر برای جهان و آدمی به صورت نوعی خسران جلوه کنند، اما با این وجود در خود شرور، خیرهایی نهفته است و آدمی می‌تواند از آن خیرات بهره‌مند شود. وی در این باره می‌گوید: «یک جهان ممکن می‌توانسته است وجود داشته باشد و در این یک جهان ممکن نیز پاره‌ای امور متصف به شر شوند که البته وجود آن شرور برای بشریت حاوی منافی می‌باشد» (پلانتینگا، ۱۳۷۴: ۱۹۳-۱۹۲). در واقع از دیدگاه پلانتینگا، شر امری وجودی است و نمی‌توان منکر وجود آن شد، اما مسأله مهم این است که این موجودیت شرور نقش حداقلی داشته و در قیاس با خیرات موجود بسیار اندک است و همین جنبه اندک و ناچیز شرور نیز لازمه کسب خیرات می‌باشد (Kroon, 2004: 89). بنابراین، شرور اگر وجود دارند، دارای منافع و خیرهای نهفته‌ای می‌باشند که شاید آدمی قادر به درک آنان نباشد.

وجودانگاری شرور از سوی پلانتینگا در تضاد با آراء بزرگان مسیحیت همچون آگوستین و آکویناس است که در اندیشه آنان شر به صورت امری وجودی بیان نگشته، بلکه عدمی است. ولی پلانتینگا اساس شر را وجودی دانسته و جنبه وجودی آن را لازمه رسیدن به خیرات معرفی کرده است. رویکرد پلانتینگا در این باره منتج از رویکرد ارسطویی است که با وجودی‌انگاری شرور سعی در نشان دادن غایبات وجودی شرور داشته و اینکه پرده از حکمت وجودی آنان بردارد.

یکی از مهم‌ترین مباحث مطرح‌شده در تئوری پلانتینگا در مورد شر، نقش شرارت جهان‌گیر است. وی شرارت جهان‌گیر را چنین تعریف می‌کند: «شخصی مثل P گرفتار شرارت جهان‌گیر است اگر فقط شرایط زیر برقرار باشد:

به‌ازای هر جهان (مثل W) که در آن به معنای واقعی کلمه مختار است و در آن P فقط در راه درست گام می‌نهد، فعلی مثل A و نیز بخشی از یک جهان کامل مثل S وجود دارند که واجد اوصاف زیر هستند:

- الف) S شامل اهمیت اخلاقی فعل A نزد P است؛
ب) S شامل اختیار P در انجام یا ترک فعل A است؛
ج) S جزء جهان W است اما شامل انجام یا ترک فعل A توسط P می‌شود؛
د) اگر S فعلیت می‌یافت، P در ارتباط با فعل A دچار خطا می‌شد.

اگر به گزاره «د» دقت کنیم و آن را صادق بدانیم، نتیجه چنین می‌شود که در عالم واقعی، شخصی که دچار شرارت جهان‌گیر شده‌است، به ناچار مرتکب خطا خواهد شد و نظر پلانتینگا نیز چنین است، یعنی می‌گوید که گزاره آخر حتماً در عالم خارج صادق است و حتماً افراد دچار شرارت جهان‌گیر می‌شوند. بنابراین، خداوند متعال نمی‌تواند خالق جهانی باشد که افراد در آن دارای اراده و اختیار باشند و هم خداوند مانع انجام دادن خطا از سوی آنان شود؛ از این رو، چنین جهانی واقعیت خارجی ندارد؛ چراکه در این صورت تمامی انسان‌ها دچار شرارت جهان‌گیر خواهند شد و با وجود اختیاری که دارند، نمی‌توانند راه صحیح را انتخاب کنند. پلانتینگا دلیل دچار شدن انسان‌ها به شرارت جهان‌گیر را مختار بودن انسان می‌داند. هر شنونده یا خواننده‌ای اگر به این دلیل، نظری هر چند سطحی بیفکند، متوجه می‌شود که دلیل عین مدعاست» (همان: ۱۹۵). پلانتینگا توضیح بیشتری در این مورد می‌دهد و بحثی با عنوان فعل مخصوص ذات انسان‌ها را مطرح می‌کند. با مطرح کردن این بحث، پلانتینگا قصد دارد به این سؤال ضمنی پاسخ دهد که آیا خداوند قادر بر این نبود که جهانی بیافریند تا انسان‌ها به شرارت جهان‌گیر دچار نشوند و غیر از آنچه که اکنون هستند، باشند؟ وی بر این باور است که شاید بتوان جهانی غیر از این جهان را فرض کرد که برای مثال شخص X در آن جهان کاملاً مختار است و هیچ شری را مرتکب نمی‌شود، اما از کجا معلوم که اولاً، خداوند به فعلیت بخشیدن این جهان قدرت دارد و ثانیاً، در فرض بین ذاتی در هر جهان تلازم برقرار شده‌است (سنجری، ۱۳۹۰: ۱۴۱-۱۳۹). از دیدگاه پلانتینگا، جهان احسن به قدری از حسن و زیبایی برخوردار است که وجود حداقلی شرور نمی‌تواند احسن بودن آن را به چالش بکشانند.

پلانتینگا در بین جهان‌های ارائه‌شده از سوی ارسطو که عبارت‌اند از مطلق خیر، مطلق شر، خیر و شر مساوی، خیر غالب و شر قلیل، و شر غالب و خیر قلیل، به خیر غالب یا حداکثری و شر قلیل معتقد است و بر این باور است که با استفاده مناسب از این شرور قلیل می‌توان به خیرات کثیری نائل شد.

۲-۲ رابطه خدا با شرور

الوین پلانتینگا از جمله اندیشمندانی است که به دفاع از خداباوری در مقابله با شبهات ملحدان با استفاده از مسأله شرور پرداخته است. مسأله شر در طول تاریخ اندیشه همواره دست‌مایه ملحدان برای انکار وجود خداوند و به چالش کشیدن اعتقادات خداباوران بوده است. جی. ال. مکی از جمله افرادی است که سعی کرده با استفاده از مسأله شر به انکار وجود خداوند بپردازد. ادعای وی به این صورت است که این قضایا با یکدیگر در تناقض می‌باشند:

۱. خداوند قادر مطلق است؛

۲. خداوند خیرخواه محض است؛

۳. شر وجود دارد.

وی بر این باور است که این قضایا با یکدیگر در تناقض می‌باشند و نباید به وجود خدایی معتقد شد و در نتیجه از آنجایی که شر وجود دارد، پس خداوندی وجود ندارد که خیرخواه محض و قادر مطلق باشد (مکی، ۱۳۷۰: ۲۷). از دیدگاه پلانتینگا تناقض زمانی حاصل می‌شود که از قدرت و شر این معانی منظور باشد:

۱. خیر نقطه مقابل شر است، به گونه‌ای که فرد خیرخواه حتی المقدور شر را از میان برمی‌دارد؛

۲. توانایی‌های قادر مطلق هیچ حد و مرزی ندارد، پس قادر مطلق می‌تواند شر را از میان بردارد (Mackie, 1982: 150).

از قضیه «۲» و «۳» چنین به دست می‌آید که شخص خیرخواه تا حد امکان از شرور پیشگیری می‌کند و همچنین از قضیه «۱» و «۲» چنین به دست می‌آید که هیچ چیز حتی محالات منطقی نیز جلوی قدرت او را نمی‌گیرد (پورمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۲۳).

از دیدگاه پلانتینگا، وجود خداوند بدیهی‌ترین امر است و با مسأله شر که همواره در شک و تردید و هاله‌ای از ابهام باقی مانده و برخی آن را عدمی و برخی وجودی می‌پندارند، نمی‌توان وجود خدایی که وجودش بدیهی و واضح‌تر از هر چیز دیگری است را انکار کرد (پلانتینگا و دیگران، ۱۳۸۴: ۸۲). به بیان دیگر، نمی‌توان منکر وجودی شد که تمامی وجودات و حتی شرور به اراده او تحقق یافته‌اند. پلانتینگا خداوند را عالم مطلق، قادر مطلق و خیرخواه مطلق می‌داند که بر انجام هر امری تواناست و خواستار سعادت

آدمی است و این آدمی است که با پیروی از هوس‌های شیطانی خود از سعادت و رسیدن به کمال باز می‌ماند و بیشتر شرور نیز برخاسته از اراده آدمی در انجام گناه است. پلانتینگا بر این باور است که هیچ ناسازگاری منطقی در اعتقاد به گزاره‌های «شر وجود دارد» و «خدای خیر محض و قادر مطلق وجود دارد» قابل تصور نیست. او می‌پذیرد که اگر شر گراف رخ دهد، نتیجه این است که هیچ موجود قادر مطلق، عالم مطلق و خیر مطلق وجود ندارد. البته وی بر این باور است که وجود چنین خدایی در پرتو شرور ظاهری ممکن است و دلیل وی این است که می‌توان شر ظاهری را توجیه کرد (Plantinga, 1979: 90; Graffin, 1976: 252).

به باور پلانتینگا، این آدمی است که به غلط، شرور را به خداوند نسبت می‌دهد و وجود وی را انکار می‌کند و در حقیقت این آدمی است که باعث ایجاد شرور می‌شود. وجود خداوند به اندازه کافی روشن و بدیهی است که نمی‌توان شرور را نافی وجود و اوصاف الهی او دانست.

۲-۳ دفاعیه مبتنی بر اختیار

پلانتینگا بر این باور است که وجود خدا و وجود شر به صورت هم‌زمان امکان‌پذیر است و منطقاً ممکن می‌باشد. بنابراین، پلانتینگا چنین معتقد است که در جهت ایجاد سازگاری بین این دو گزاره باید به گزاره سوم متمسک شویم که:

اولاً، قابلیت صدقیت داشته باشد؛ ثانیاً، سازگار با گزاره اول باشد و با آن تضادی نداشته باشد؛ و ثالثاً، ترکیب عطفی آن با گزاره نخست منوط به گزاره دوم باشد. گزاره سوم فقط لازم است تا «ممکن» باشد و صدقیت آن شرط نیست و حتی لازم نیست تا به صدقیت آن علم داشته باشیم و صرف ممکن بودن برای آن کفایت می‌کند؛ چراکه برای سازگار نشان دادن گزاره‌ها فقط لازم است تا نشان دهیم که آن گزاره‌ها می‌توانند توأمان صادق باشند. بنابراین، پلانتینگا این گزاره سوم را از طریق نظریه جهان‌های ممکن پیدا می‌کند. بدین نحو که:

در دفاعیه مبتنی بر اختیار، فرض بر این است که اختیار انسان واقعیت دارد و تصمیمات انسان توسط هیچ عامل بیرونی و قوانین طبیعی و از جمله اراده خداوند نمی‌تواند از پیش، تصمیم شما را تعیین ببخشد. بر این اساس، دفاعیه می‌گوید شما فرض کنید که ما دو جهان داریم، نام یکی را جهان W1 و نام جهان دیگر را W2 بگذارید. فرض کنید این جهان‌ها از

همه جهت با همدیگر یکسان هستند به جز یک تفاوت و آن اینکه در جهان W1 موجوداتی وجود دارند که صاحب اختیار هستند، یعنی تصمیم‌گیری منوط به اراده ایشان است، و در جهان W2 در نظر بگیرید که هیچ موجود مختاری وجود ندارد و همه موجودات مثل رایانه‌های از پیش تنظیم‌شده و برنامه‌ریزی‌شده هستند و مطلقاً موجودات و افراد آن جهان از پیش خود اراده و اختیار ندارند (پورمحمدی، ۱۳۹۳: ۷۴؛ نراقی، ۱۳۹۳: ۳۹).

پلانتینگا در این باره می‌گوید:

جهانی که بهره‌مند از مخلوقات مختار است و این مخلوقات به وسیله اختیارشان می‌توانند خیرات را بیشتر از شرور برگزینند، ارزشمندتر از جهانی است که فاقد مخلوقات مختار است و انسان در آن هیچ اراده و اختیاری ندارد. خداوند متعال بر این امر قادر است که مخلوقاتی مختار بیافریند اما نمی‌تواند آنها را مجبور به انجام این امر کند که صرفاً افعال خیر یا صرفاً افعال شر انجام دهند؛ چراکه اگر خداوند چنین کند، دیگر معنای مختاربودن رخت برمی‌بندد. بنابراین، لازمه مختار بودن واقعی انسان این است که انسان بر انجام شرور اخلاقی نیز قادر باشد و نمی‌توان این موجودات را صاحب قوه انجام شرور دانست و در عین حال بر این باور بود که آنها قادر به انجام شرور نیستند. از این رو، آنچه حقیقت دارد، این است که خداوند، انسان را موجودی بهره‌مند از اراده و اختیار آفریده است، متاهی انسان گاهی از این اراده خود استفاده سوء کرده و مرتکب شرور اخلاقی می‌شود و این امر نه منافاتی با قدرت مطلق الهی دارد و نه خیریت محض او؛ چراکه فقط با حذف امکان وقوع خیرات اخلاقی است که می‌توان از وقوع شرور اخلاقی جلوگیری کرد (Plantinga, 1974: 166-167).

به بیان دیگر، پلانتینگا بر این باور است که برای نیل به خیری همچون اختیار، وجود شرور امری لازم و ضروری است و بدون وجود آن نمی‌توان اختیاری برای انسان متصور شد؛ چراکه تا گزینش بین خیر و شر پیش نیاید، اختیاری ظهور نخواهد یافت (Plantinga, 2004: 72; Adams, 1985: 92).

گزاره سوم پلانتینگا این حقیقت را بیان می‌دارد که قدرت الهی بی‌حد و حصر است، اما خداوند نمی‌توانست انسان را به گونه‌ای بیافریند که بهره‌مند از قدرت انجام خیرات اخلاقی و فاقد قوه انجام شرور اخلاقی باشد. بنابراین، اگر خداوند جهانی بیافریند که مخلوقات آن مختار و بهره‌مند از اراده آزاد باشند، نمی‌تواند مانع از انجام شرور اخلاقی توسط آنان شود و بدین ترتیب، این گزاره به انضمام گزاره «خدا وجود دارد» مستلزم وجود شرور است و این مهم را بیان می‌کند که وجود همزمان و توأمان خدا و شرور امری ممکن است (پترسون و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۸۲).

مفهوم واقعی اختیار آن‌چنان که در دفاع مبتنی بر اختیار به کار می‌رود، دقیقاً همین تعریف است: «هر فرد هنگامی در نسبت با فعل A در زمان t، مختار است که هیچ‌گونه قانون علی و یا شر را مقدم پیشینی، انجام یا عدم انجام فعل A در زمان t توسط او را، تعیین نبخشد» (Plantinga, 1974: 170-171; Plantinga, 1967: 59).

در آخر باید به این نکته اشاره کرد که پلانتینگا از طریق تبیین کردن انواع تناقض مورد ادعای مکی بیان کرد که تناقض مدنظر در مسأله موردنظر تناقض ضمنی است و گزاره‌های مکی را قبول کرد، ولی با استفاده از جهان‌های ممکن و ناسازگارگری و مفهوم شرارت جهان‌گیر «Total Depravity» به حل این مسأله پرداخت و گزاره‌های مورد ادعای مکی که در مقام اتهام به ناسازگاری بود را به گزاره‌های سازگار تبدیل کرد. بدین صورت:

۱. خدا عالم، قادر و خیر محض است؛

۲. شر وجود دارد؛

۳. در حیطه قدرت خداوند نبوده که جهانی حاوی خیر اخلاقی بدون شر خلق کند (Gale, 1993:89).

بدین‌نحو این ناسازگاری را حل می‌کند.

پلانتینگا در دفاعیه‌اش از واژه «امکان» استفاده می‌کند، یعنی می‌خواهد بگوید که من تئودیسه‌نویس نیستم، چون کسی که عدل الهی می‌نویسد هدفش این است که با فروتنی اظهار دارد که هدف فعل الهی را فهمیده و بدان احاطه دارد. ولی پلانتینگا می‌گوید که من و خدا، بین ما، شکاف ذهنی و معرفتی وجود دارد و من نمی‌توانم به هدف خدا پی ببرم. ولی وقتی می‌بینم که از یک طرف خیر وجود دارد و از طرف دیگر شر وجود دارد، به این نکته پی می‌برم که حتماً خداوند دلیل اخلاقاً موجهی داشته که رضایت داده که در این دنیا شرور تجویز شود. علم ما به خدا از طریق حس الهی است و کسی که خدا ناباور است، کاری کرده که این حس الهی در وجودش دچار گردوغبار غلیظ شده و می‌تواند با دعا و توسل کم‌کم این گردوغبار کمتر شود تا حس الهی او را نجات دهد. بنابراین، وی خود را دفاع‌کننده می‌داند که نمی‌داند دلیل خدا چیست، ولی به‌خاطر اعتقاد به خدا می‌داند که خدا دلیل رضایت‌بخش و اخلاقاً موجهی دارد، ولی تئودیسه یا عدل الهی را ناممکن و ناتمام می‌داند.

۳. مسأله شر از دیدگاه شهید مطهری

شهید مطهری در آثار خویش توجه عمیق و دقیقی به مسأله شر نشان داده و در کتبی همچون «انسان و سرنوشت»، «عدل الهی»، «درس‌های اسفار»، «اصول فلسفه و روش رئالیسم» و... به تبیین مسأله شر و ارتباط آن با مسأله قضا و قدر و عدل الهی پرداخته‌است. وی در کتاب «عدل الهی»، نحوه مواجهه ایمان‌داران را با مسأله شر مورد بررسی و تبیین قرار داده و همچنین به دفاع از صفت عدل الهی در رهیافت مسأله شرور پرداخته‌اند. شهید مطهری به دو نظام عرضی و طولی در عالم آفرینش اشاره می‌کند و نظام آفرینش را از هر دو حیث مورد بررسی و مذاقه قرار داده‌اند (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۲۱).

شهید مطهری در دیگر آثارشان به بررسی ماهیت شرور و اقسام آن پرداخته‌اند و همچنین شرور را از منظر وجودی یا عدمی بودن مورد بررسی قرار داده‌اند. به باور شهید مطهری، جهان آفرینش جهانی مملو از زیبایی و زشتی، بدی و خوبی، کوچکی و بزرگی و درنهایت خیر و شر است و با وجود بدی‌ها و زشتی‌هاست که خوبی‌ها و زیبایی‌ها معنا پیدا می‌کنند و خیرات عالم نیز در پرتو شرور شناخته و درک می‌شوند (مطهری، ۱۳۷۳: ۵۴). از منظر شهید مطهری، شر یا امری عدمی است و یا منشأ عدم است و درباره هر یک از اینها توضیحاتی ارائه می‌دهند و نهایتاً چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که وقوع کثرت و تنوع در جهان آفرینش نتیجه وجود زشتی‌ها، بدی‌ها و درنهایت شرور است و اگر انسان اراده خویش را در کاربست صحیح آن به کار گیرد، می‌تواند با نیروی تعقل، صبر و بردباری از شرور رهایی یافته و به خیرات نیل یابد (مطهری، ۱۳۸۹: ۶۰).

۳-۱ راهکارها در حل مسأله شر

شهید مطهری در آثار خویش به فراخور بحث راهکارهایی را جهت توجیه و حل مسأله شرور و همچنین دفاع از وجود خداوند متعال و اوصاف مطلق الهی بیان کرده‌اند که در ادامه به بررسی و تبیین این راهکارها خواهیم پرداخت.

الف. پاسخ در قالب نفی تبعیض و پذیرش تفاوت‌ها

به باور شهید مطهری، آنچه در عالم آفرینش تحقق دارد، تبعیض نیست، بلکه تفاوت است و در تبیین اختلاف بین این دو بیان می‌کند که تبعیض آن است که در شرایط یکسان و

استحقاقات همسان، نوعی تمایز بین افراد و اشیاء گذاشته شود، اما تفاوت آن است که در شرایط متفاوت و استحقاقات ناهمسان بین افراد تمایز گذاشته شود (مطهری، ۱۳۷۳: ۴۵). بنابراین، تبعیض را باید از ناحیه دهنده و تفاوت را از ناحیه گیرنده دانست و کیفیت صدور مخلوقات از خداوند متعال نیز بدین نحو است که تمامی آنها را با یک اراده واحد و بسیط ایجاد می‌کند؛ بدین معنی که تمامی جهان از آغاز تا انجام با یک اراده الهی به وجود می‌آید و نه با اراده‌های مفارق و جداجدا، بلکه فقط با یک اراده و آن هم اراده بسیط. بر این اساس، قوانین و نظام خاصی بر جهان آفرینش حاکم است و اراده الهی به وجود اشیا عین اراده نظام است و بدین ترتیب قانون علت و معلول یا نظام سبب و مسببات به وجود می‌آید؛ بدین نحو که هر معلولی از علت خاصی صادر می‌شود و هر علتی نیز معلول متناسب با خویش را دارد.

به نظر می‌رسد استاد مطهری از قیاس عقلی صرف استفاده کرده و به عالم خارج هیچ توجهی نکرده است. به راحتی با نگاه به تاریخ و حال حاضر و با نگاهی به ظاهر قرآن کریم می‌توان باطل بودن این نظر را فهمید. مثلاً خدا در قرآن می‌گوید که به هر کس بخواهد فلان چیز می‌دهد و به هر کس بخواهد فلان چیز نمی‌دهد و نیز اینکه پیامبران هیچ تفاوتی با سایر انسان‌ها نداشتند (در انسان بودن نه در امتیازات و توفیقات الهی همچون عصمت، وحی و ...)، یعنی انسان بودند. وقتی خداوند به پیامبران و برخی افراد التفات و عنایت ویژه‌ای دارد، چرا به دیگران این عنایات را ارزانی نمی‌دارد؟

ب. پاسخ در قالب عدم قابلیت قابل

از منظر شهید مطهری، صرف بیان وجود تفاوت و گوناگونی در عالم آفرینش نمی‌تواند پاسخی کامل برای حل مسأله شرور باشد؛ چراکه در این صورت شیء یا فردی که با دیگری متفاوت است و نسبت بدان ناقص است و از کمالات وجودی کمتری برخوردار است، حق اعتراض دارد که چرا ناقص آفریده شده است؟! بنابراین، شهید مطهری بیان می‌کند که صرف گفتن اینکه وجود داشتن موجودات ناقص و کامل در جهان آفرینش ضروری است، نمی‌تواند پاسخی برای توجیه شرور باشد و باید این طور گفت که در جهان آفرینش، هر موجودی از مجموعه موجودات و هر جزئی از اجزاء، حق خویش را آن‌چنان که بوده گرفته است (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۵۳).

استاد مطهری اختلاف موجودات را به قابلیت قوایل و ماهیات امکانی نسبت می‌دهد.

ایشان نقایص ماده و عدم قابلیت دریافت صور کامل را در مواردی ناشی از علل اتفاقی (غایات بالعرض) و در مواردی ذاتی خود ماده دانسته و می‌گوید:

در مواردی ماده در وضعیتی است که برایش امکان دریافت صورت کاملی در حد اعلا وجود ندارد؛ پس ماده به واسطه عدم قابلیت خودش دچار نقص می‌شود. بنابراین، از دیدگاه استاد مطهری، نقص‌ها یعنی عدم قابلیت‌ها ضرورت نظام عللی و معلولی هستند و غیر از این امکان ندارد (مطهری، ۱۳۷۳: ۲۴۹).

ج. پاسخ در قالب عدمی بودن شر

به باور شهید مطهری، شر برخاسته از عدم و نیستی است و هیچ رنگ‌وبویی از هستی و وجود ندارد؛ یعنی آنچه که شر است یا خود امری عدمی است همانند فقر، کوری، ناتوانی، زشتی، مرگ و... و یا از قبیل شرور اخلاقی همانند حسد، کبر، بخل و... است (مطهری، ۱۳۸۹: ۵۶).

به باور شهید مطهری، مرگ، فقر، نیستی و ضعف از آن جهت شر تلقی می‌شوند که همان فقدان حیات، ثروت، هستی و قدرت‌اند و فقدان و نبود را باید شر دانست. انواع مختلف بلاها، آفات و امثالهم نیز از آن جهت شر محسوب می‌شوند که وجودشان منجر به سلب نعمت و حیات می‌شود؛ بنابراین، وجود را باید خیر دانست و شر را باید به عدم نسبت داد (ملکیان، ۱۳۷۲: ۸۷).

البته باید به این مهم نیز توجه داشت که هر امر عدمی شر تلقی نمی‌گردد و صرفاً عدم ملکه متصف به شریعت می‌شود؛ بدین معنا که هرگاه موجودی استعداد برای کمال خاصی را داشته باشد اما آن کمال موجودیت پیدا نکند، شر تلقی می‌شود و عدم چنین کمالی که می‌تواند صفت آن موجود شود، شر لحاظ می‌گردد (مطهری، ۱۳۸۸: ۵۶).

د. پاسخ در قالب نسبی بودن شر

از نظر استاد مطهری، شر مطلق در جهان وجود ندارد، بلکه هر شری جنبه‌های خیر نیز دارد و یا ممکن است نسبت به شخصی شر و نسبت به شخص دیگر خیر باشد. به باور شهید مطهری، ممکن است پدیده یا امری نسبت به شخصی خیر و برای دیگری شر تلقی شود؛ بنابراین، شر امری قیاسی و بالعرض است (مطهری، ۱۳۸۹: ۷۶).

همه پاسخ در قالب تفکیک‌ناپذیری خیر و شر

از نظر استاد مطهری در تفکیک‌ناپذیری شرور از خیرات باید به این دو مسأله اشاره کرد: یکی لازم بودن شر قلیل برای خیر کثیر و دیگری جداناپذیری شرور از جهان. از نظر استاد مطهری، شر را نمی‌توان از خیرات تفکیک کرد؛ زیرا شر از نوع فقدان و عدم است، مانند جهل و فقر و... که در نظام آفرینش وجود دارد. از منظر شهید مطهری، شرور نه تنها ملازمه خیرات هستند، بلکه حتی برخی از خیرات به‌گونه‌ای هستند که بدون وجود شرور نمی‌توان آن را کسب کرد؛ یعنی بسیاری از خیرات به‌وسیله شرور تحقق می‌یابند و بدون وجود شرور نمی‌توان آن خیرات را کسب کرد (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۱/ ۱۴۱).

شهید مطهری بر این باور است که عالم آفرینش با مجموعه اجزایش یک واحد تجزیه‌ناپذیر و ناگسستنی را تشکیل داده‌اند و رابطه بین آن و اجزایش بسیار عمیق و ناگسستنی است. یعنی رابطه اجزای جهان به این شکل نیست که قسمت‌هایی از آن قابل حذف و قسمت‌هایی قابل ابقا باشد و حذف بعضی مستلزم حذف همه اجزا است، همچنان‌که ابقای بعضی عین ابقای همه است (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۱/ ۱۴۱). از نظر ایشان، تمام عالم هستی یک واحد تجزیه‌ناپذیر است. معنای واحد تجزیه‌ناپذیر این است که اگر باشد، همه باید باشند؛ اگر نباشد، هیچ نباید باشد. همه اشیای عالم به همدیگر وابسته‌اند به این معنا که حذف هر جزء مساوی با حذف کل است. حذف کوچک‌ترین جزء از اجزای عالم مساوی است با حذف هر جز دیگر و مساوی است با حذف کل عالم. این یکی از دقیق‌ترین اصول فلسفی است (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۱/ ۲۲۷).

و. دفاع مبتنی بر اختیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

براساس این راه‌حل، آدمی با گزینش شرور، اختیار خود را به منصفه ظهور می‌رساند. اگر انسان در همه شرایط خیرات را ازاده کند و در جهت کسب آنها تلاش نماید، دیگر انسان نیست، بلکه فرشته است و خداوند چنین موجودی را پیش از آفرینش انسان خلق کرده بود. با گزینش شرور، اختیار آدمی به اثبات می‌رسد؛ زیرا ممکن است در انتخاب و گزینش و یا تشخیص خیر و شر دچار مشکل شود و اشتباه گزینش کند و همین گزینش او از لوازم اختیار است.

بر اساس این نظریه، اصل آزادی و اختیار که نعمت و گوهر گران‌بهای الهی برای انسان است و راه تکامل و سعادت ابدی او را هموار می‌سازد، پاره‌ای پیامدهای سوء و

اجتناب‌ناپذیری دارد که می‌تواند بستر تحقق شرور اخلاقی باشد، اما چون منافع و خیراتی که از اصل آزادی برای انسان نصیب می‌شود، بیش از زیان‌ها و غیرقابل قیاس با آنهاست؛ خداوند، انسان را با خمیرمایه اختیار آفرید تا با اتکا به آن کسب فضایل و کمالات کند. به بیان دیگر، خداوند متعال در حین آفرینش انسان دو راه بیشتر نداشت:

۱. انسان را مجبور و فاقد اختیار خلق می‌کرد تا بدین‌وسیله از افراد کوچک‌ترین گناهی نیز سرزند؛

۲. انسان را مختار و آزاد خلق می‌کرد تا مراحل کمال و سعادت ابدی را با استفاده از اصل آزادی طی کند.

در واقع صورت اول مستلزم از دست دادن خیرهای برتر است و این با فیض الهی ناسازگار است و در نتیجه آدمی با اختیار آفریده شده که می‌تواند یکی از جنبه‌های شرور آفرینی باشد (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۸/ ۲۲۸).

آدمی هنگامی که با سختی و مشکل مواجه می‌شود؛ در برابر خداوند متعال یا راه کفر و ناسپاسی در پیش می‌گیرد و یا اینکه به او توکل کرده و با صبر و تلاش در جهت حل مشکل اقدام می‌کند. هر دوی این حالات گزارش از اختیار انسان دارد و با وجود شرور و سختی‌های موجود در زندگی می‌توانیم به اثبات اراده و اختیار آدمی پردازیم. گزینش هر یک از راه‌هایی که در برابر آدمی هنگام دچار شدن به شرور وجود دارد؛ در واقع حکایت از وجود قوه‌ای درونی دارد که دیگر آفریده‌های خداوند از این نعمت بی‌نصیب هستند.

۲-۳ فواید شرور

استاد مطهری شرور را دارای فواید دانسته و معتقد است شرور نسبت به کل عالم و نسبت به خیرات در اقلیت هستند. فواید زیر را برای شرور در نظر گرفته‌اند.

الف. نمایان شدن زیبایی از طریق زشتی

از نظر شهید مطهری زشتی‌ها، نه تنها از این نظر ضروری‌اند که جزئی از مجموعه جهان هستند و کل نظام به وجود آنها بستگی دارد، بلکه از نظر نمایان ساختن و جلوه دادن زیبایی‌ها نیز وجود آنها لازم است (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۱/ ۱۴۴). این همان تفسیر زیبایی‌شناسانه از شر است که مکمل در مقاله‌اش بدان اشاره کرده و نیز برخلاف مقدمات

مسأله اصلی شر است.

ب. لزوم وجود سختی‌ها برای وصول به سعادت

بر این اساس، بین آنچه ما مصیبت و بدی می‌خوانیم و آنچه کمال و سعادت می‌پنداریم رابطه علی و معلولی وجود دارد (ملاصدرا، ۱۳۶۲: ج ۲/ ۱۴۵). بدی‌ها مادر خوبی‌ها و زاینده آنها هستند. در دل گرفتاری‌ها و مصائب، نیک‌بختی‌ها و سعادت‌ها نهفته است. هم‌چنان که گاهی هم در درون سعادت‌ها، بدبختی‌ها شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر، در دنیایی که هیچ‌کس به رنج و سختی نمی‌افتد، تعهد به امر و مسئولیت‌پذیری جایگاه و پایگاهی ندارد. کفر و یا تزلزل اخلاقی هیچ پیامد منفی‌ای به دنبال ندارد. در دنیای عاری و بری از خطرات و رنج‌ها، شجاعت بدون مفهوم است. در دنیای عاری از رنج، ظرفیت عشق گسترش نمی‌یابد (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۰۲).

ج. اثر تربیتی بلا یا

سختی و گرفتاری هم تربیت‌کننده خرد و هم بیدارکننده ملت‌هاست. سختی، بیدارسازنده و هوشیارکننده انسان‌های خفته و تحریک‌کننده عزم‌ها و اراده‌هاست (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۲: ۷۶). سختی همچون کیمیا خاصیت دگرگون کردن ماهیت‌ها را دارد و جان و روان آدمی را عوض می‌کند (مطهری، ۱۳۸۴: ج ۱/ ۱۴۴).

د. نقش سختی‌ها در تکامل انسان

شهید مطهری وجود شرور را برای تکامل انسان مفید می‌داند. از نظر ایشان، شرور همان فقدان‌ها و فشارهایی هستند که در ساخت تکاملی جهان مفید واقع می‌شوند. لذا این جهان با وجود بعضی شرور از جهانی که در آن هیچ‌گونه شری نباشد بهتر و نیکوتر است. اصولاً تضاد و تنازع یکی از اصول و قوانین قطعی این جهان است. شهید مطهری به نقل از ملاصدرا بیان می‌کند که اگر تضاد در این عالم نبود، دوام فیض خداوند ممکن نمی‌شد. پس این تقابل خیر و شر است که برای همه موجودات خیر به ارمغان می‌آورد (ملاصدرا، ۱۳۶۲: ج ۱/ ۹۸). استاد مطهری نیز معتقد است که در طبیعت اگر صرفاً توافق می‌بود، یعنی اگر اختلاف، تضاد، جنگ و خشی کردن اثر دیگری نمی‌بود، عالم به‌صورت موجودی راکد، ساکن و یکنواخت از ازل تا ابد در می‌آمد (مطهری، ۱۳۸۸: ۳۴).

۴. نقاط اشتراک و اختلاف پلانتینگا و شهید مطهری در حل مسأله شر

شهید مطهری به عنوان یک فیلسوف و متکلم (بیشتر به عنوان یک متکلم) و پلانتینگا به عنوان فیلسوف خدا‌باور و متکلم (اما با اینکه متکلم و خدا‌باور است، از گزاره‌های کتاب مقدس در فلسفه استفاده نمی‌کند و جایگاه کلام و فلسفه را خلط نکرده است)، هر کدام با مبانی و نظریات خاصی به تحقیق و بررسی درباره مسأله بسیار مهم شر پرداخته‌اند. مطهری بر اساس مبانی از جمله وجود داشتن خیر و عدمی بودن شر، عالم، قادر و حکیم بودن خداوند، احسن بودن نظام هستی، غلبه خیرات بر شرور، رد شبهه ثنویت، تفکیک ناپذیری خیرات با شرور و دفاع از عدل الهی به پاسخ‌گویی به مسأله شر پرداخته است. پلانتینگا بر اساس معرفت‌شناسی اصلاح‌شده و برخی مبانی الهیات و انسان‌شناسی مسیحی و با استفاده از توصیف جهان‌های ممکن و نسبت میان اختیار انسان و قدرت مطلق خداوند، اثبات می‌کند که مسأله منطقی شر با وجود خدا تناقض ندارد و از این طریق در صدد پاسخ به جی. ال. مکی است. وی کوشید تا ثابت کند که برخلاف ادعای مکی، هیچ‌گونه تناقضی میان وجود خدا و پدیده شر وجود ندارد، بلکه سازگاری و هماهنگی کامل میان آنها برقرار است. در همین راستا، مطهری با روشی متفاوت، توانست به سه هدف اصلی خود درباره مسأله عدل الهی دست یابد:

۱. ثنویت‌گرایی، منطقی‌خطاست؛

۲. تنها امور خیر متعلق لطف و قضای الهی قرار می‌گیرند؛

۳. شر ذاتاً از جهان مادی قابل انفکاک نیست، در نتیجه وجود آنها هیچ‌گونه تناقضی با وجود خدا و عدالت او ندارد.

این دو متفکر در اصل اعتقاد به وجود خداوند عالم، قادر و خیرخواه مطلق و قبول شر قلیل در جهان هستی مشترک‌اند، ولی در نوع مواجهه و تفسیر آنها با مسأله شرور اخلاقی و طبیعی تفاوت دارند. مطهری با دفاع از عدل الهی بیشتر به ارائه راه‌حل شرور طبیعی پرداخته و پلانتینگا بر اساس دفاع اختیار‌گرایانه به مسأله شرور اخلاقی توجه کرده است.

پلانتینگا، در مورد تناقض بین خیرخواه بودن خدا و وجود شر در عالم معتقد است که این دو وقتی در تناقض با یکدیگر هستند که خدا بتواند این کار را بکند ولی نکند. لیکن وی معتقد است که اگر انجام کاری باعث از بین رفتن خیر بزرگ‌تر باشد و یا باعث ایجاد شر بزرگ‌تری شود، فرد خیرخواه این کار را نمی‌کند و یا اگر از میان برداشتن شر قلیل

مستلزم از میان برداشتن خیر کثیر باشد، باز هم فرد خیرخواه این کار را نمی‌کند. به نظر وی، تناقض دو حالت صریح و ضمنی دارد و پس از بحث و نظر نتیجه می‌گیرد که بین قضایای «خداوند قادر مطلق است»، «خداوند خیرخواه محض است»، «خداوند عالم مطلق است»، «شر وجود دارد»، موجود خیرخواهی که قادر مطلق و عالم مطلق است جمیع شرووری را که می‌توان از میان برداشت، برمی‌دارد و قدرت قادر مطلق به هیچ حدی جز حدود محالات منطقی محدود نیست، تناقض صریحی با هم ندارد. اما شهید مطهری برخلاف پلانتینگا، شر را امری وجودی نمی‌داند تا بیاید به حل تعارض میان وجود خدا و وجود شرور پردازد، بلکه شر را امری عدمی دانسته که بهره‌ای از وجود ندارد.

پلانتینگا، بر اساس مفهوم جهان ممکن و خدا به تحلیل مسأله شر پرداخته است. وی معتقد است که متکلم در اعتقاد به اینکه، اگر خدا قادر مطلق باشد آنگاه خواهد توانست هر جهان ممکن را که می‌خواهد فعلیت بخشد یا بیافریند، بر حق نیست. او می‌گوید که ابتدا باید مشخص کنیم آیا خدا موجودی ضروری است یا ممکن؟ موجود ضروری در نظر پلانتینگا آن است که در هر جهان ممکن وجود دارد یعنی در هر جهان ممکنی فعلیت داشته باشد. حال با توجه به این دو تعریف، اگر خدا موجودی ضروری نباشد، جهان‌های ممکن بسیاری خواهد بود که او نمی‌توانسته به آنها فعلیت بخشد، مثل تمام آن جهان‌هایی که خود او در آنها وجود ندارد. پلانتینگا به وجهی از نظریه خود یعنی دفاع مبتنی بر اختیار می‌پردازد. خدا، انسان را آزاد خلق کرده است، اما نمی‌تواند تعیین کند که آنها آنچه را که درست است انجام دهند، چراکه اگر این کار را بکند آنها دیگر مختار نیستند و آنها عمل خود را واقعاً از روی اختیار انجام نداده‌اند. برای اینکه مخلوقات قادر باشند تا خیر اخلاقی انجام دهند باید قادر باشند تا شر اخلاقی انجام دهند. خدا نمی‌تواند به مخلوقات آزادی بدهد که شر را انجام بدهند و درعین حال از انجام دادن شر توسط آنها جلوگیری کند. برخی از مخلوقات از اختیاری که خدا به آنها داده بد استفاده می‌کنند و این همان منشأ شر اخلاقی است، لیکن این حقیقت که مخلوقات آزاد گاهی خطا می‌کنند چیزی مغایر با قدرت مطلق خدا یا خیر بودن او نیست. نتیجه نهایی این می‌شود که خدا نمی‌توانسته جهانی خلق کند که نسبت به جهان کنونی حاوی خیر اخلاقی بیشتر و شر اخلاقی کمتری باشد. شهید مطهری نیز به یک معنا چنین رهیافتی را در آثار خود بیان کرده و اینکه خیرات این جهان بیشتر از شرور آن است و شرور جنبه حداقلی را دارند. از نظر شهید مطهری اولاً، امر جهان دایر است میان اینکه موجود باشد ولی نظام نداشته باشد یا نظامش به شکل

دیگر باشد؛ مثلاً جای علت‌ها و معلول‌ها عوض شوند که محال است و اینکه اصلاً موجود نباشد و یا موجود باشد یا نظام معین و حکمت الهی اقتضاء می‌کند افضل را که هستی می‌باشد. ثانیاً، آنچه امکان وجود دارد، کل جهان است به صورت یک واحد به هم بسته، نه وجود یک جزء و عدم جزء دیگر. ثالثاً آنچه امکان وجود دارد وجود اشیاء است با همه لوازم و اوصاف لاینفک آنها. به عبارت بهتر از نظر استاد مطهری در عالم شر محض وجود ندارد، شرور نسبی و بالعرض از جهان مادی قابل انفکاک نیستند، پس یا باید جهان ماده خلق نشود و یا همراه با شرور نسبی باشد، ترک ایجاد جهان مادی، هم خلاف فیاضیت مطلق الهی است و هم خلافت حکمت الهی؛ زیرا ترک خیر کثیر، با خاطر اجتناب از شر قلیل، نقض غرض و خلاف حکمت است.

در هر حال، شهید مطهری به عنوان یک فیلسوف و متکلم و پلانتینگا به عنوان فیلسوف خدا‌باور، هر کدام با مبانی و نظریات خاصی به تحقیق و بررسی درباره مسأله بسیار مهم شر پرداخته‌اند. مطهری بر اساس مبانی از جمله وجود داشتن خیر و عدمی بودن شر، عالم، قادر و حکیم بودن خداوند، احسن بودن نظام هستی، غلبه خیرات بر شرور، رد شبهه ثنویت، تفکیک ناپذیری خیرات با شرور و دفاع از عدل الهی به پاسخ‌گویی درباره مسأله شر پرداخته است. پلانتینگا بر اساس معرفت‌شناسی اصلاح‌شده و برخی مبانی الهیات و انسان‌شناسی مسیحی و با استفاده از توصیف جهان‌های ممکن و نسبت میان اختیار انسان و قدرت مطلق خداوند، اثبات می‌کند که مسأله منطقی شر با وجود خدا تناقض ندارد و از این طریق درصدد پاسخ به جی. ال. مکی است. وی کوشید تا ثابت کند که برخلاف ادعای مکی، هیچ‌گونه تناقضی میان وجود خدا و پدیده شر وجود ندارد، بلکه سازگاری و هماهنگی کامل میان آنها برقرار است. در همین راستا، شهید مطهری معتقد است که شر هیچ‌گونه تناقضی با وجود خدا و عدالت او ندارد. این دو متفکر در اصل اعتقاد به وجود خداوند عالم، قادر و خیرخواه مطلق و قبول شر قلیل در جهان هستی مشترک‌اند، ولی در نوع مواجهه و تفسیر آنها با مسأله شرور اخلاقی و طبیعی تفاوت دارند. مطهری با دفاع از عدل الهی بیشتر به ارائه راه‌حل شرور طبیعی پرداخته و پلانتینگا بر اساس دفاع اختیاریانه به مسأله شرور اخلاقی توجه کرده است.

۵. نتیجه‌گیری

جان مکی به عنوان فردی ملحد تأکید دارد تا با تکیه بر مسأله شر نشان دهد که ایمان و

خداپرستی سنتی به وضوح باطل یا حداقل غیرمحمول است. به نظر مکی با تحلیل مسأله شر می‌توان براهین اثبات وجود خداوند را به نحو مؤثری نقد کرد. تحلیل مسأله شر علاوه بر اینکه نشان می‌دهد باورهای دینی فاقد تکیه‌گاه عقلانی‌اند، آشکار می‌سازد که آنها مسلماً غیرعقلانی‌اند. از سوی اندیشمندان خدا‌باور انتقادات بسیاری بر دیدگاه مکی وارد شده‌است. الوین پلانتینگا به‌عنوان نماینده گروه خدا‌باور در نقد دیدگاه‌های مکی تلاش می‌کند تا نشان دهد که قادر مطلق بودن خدا با وجود شر ناسازگاری ندارد. وی در استدلال خود به این ایده متوسل می‌شود که خدا، مخلوقات را خلق می‌کند تا آزادانه انتخاب کنند و شر از اعمال اخلاقی آنها که مرتکب خطا می‌شوند منتج می‌شود. وی در دفاع اختیارگرایانه نشان می‌دهد که قادر مطلق، عالم مطلق و خیر محض بودن خدا با وجود شر ناسازگاری ندارد. شهید مطهری نیز که از متفکران برجسته دوران معاصر است، در آثار خود به تفصیل به بحث درباره مسأله شر پرداخته و پاسخ‌هایی برای حل این مسأله بیان کرده‌اند. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که هم پلانتینگا و هم شهید مطهری در اصل اعتقاد به وجود خداوند عالم، قادر و خیرخواه مطلق و قبول شر قلیل در جهان هستی مشترک‌اند ولی در نوع مواجهه و تفسیر آنها با مسأله شرور اخلاقی و طبیعی تفاوت دارند. مطهری با دفاع از عدل الهی بیشتر به ارائه راه‌حل شرور طبیعی پرداخته و پلانتینگا بر اساس دفاع اختیارگرایانه به مسأله شرور اخلاقی توجه کرده‌است، اما در نهایت تلاش هر دو متفکر معطوف به نقد دیدگاه‌های الحادی و دفاع از وجود خداوند بوده‌است.

منابع

- پترسون، مایکل و دیگران (۱۳۸۹). *عقل و اعتقاد دینی (درآمدی بر فلسفه دین)*، ترجمه: احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، چاپ اول، تهران: طرح نو.
- پلانتینگا، آوین (۱۳۸۴). *فلسفه دین (خدا، اختیار و شر)*، ترجمه: محمد سعیدی مهر، چاپ دوم، تهران: انتشارات طاها.
- پلانتینگا، الوین (۱۳۷۴). *خدا، جهان‌های ممکن و مسئله شر*، ترجمه: ابراهیم سلطانی و احمد نراقی، چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- پلانتینگا، آوین؛ مکی، جی. ال؛ و دیگران (۱۳۸۴). *کلام فلسفی (مجموعه مقالات)*، ترجمه: ابراهیم سلطانی و احمد نراقی، چاپ اول، تهران: انتشارات صراط.
- پورمحمدی، نعیمه (۱۳۹۲). «پاسخ به مسئله آگزیستانسی شرور در الهیات مسیحی»، *جستارهای فلسفه دین*، سال دوم، شماره چهارم، ۳۷-۱۹.

- پورمحمدی، نعیمه (۱۳۹۳). «الهیات شبانی مسیحی و پاسخ به مسأله شر»، پژوهش‌های ادیبانی، سال اول، شماره اول، ۸۸-۶۷.
- سنجری، غلامعلی (۱۳۹۰). مسئله منطقی شر از دیدگاه علامه طباطبایی و الوین پلانینگا، چاپ اول، قم: بوستان کتاب.
- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم (۱۳۶۲). اسفار (الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه اربعه)، چاپ اول، قم: انتشارات مصطفوی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). مجموعه آثار، ج ۱ و ج ۸، چاپ نهم، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). توحید، چاپ دهم، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). اصول فلسفه و روش رئالیسم، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). آشنایی با قرآن، چاپ اول، تهران: انتشارات صدرا.
- مکی، جی. ال (۱۳۷۰)، «شر و قدرت مطلق»، ترجمه: محمدرضا صالح نژاد، مجله کیان، دوره چهارم، شماره سوم. ۱۱-۵.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۷۲). مجموعه جزوات کلام جدید (جزوات بحث شر)، چاپ اول، تهران: مؤسسه امام صادق(ع).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۲). آموزش فلسفه، چاپ اول، تهران: نشر بین‌الملل.
- نراقی، آرش (۱۳۹۳). مجموعه درسگفتار بحث شر، چاپ اول، قم: بوستان کتاب.

- Adams, Robert (1985). *Plantinga on the Problem of Evil*, in: Alvin Plantinga, edited by: Peter van Inwagen and James E. Tomberlin, Dordrecht: Reidel.
- Gale, Richard M. (1993). *On the Nature and Existence of God*, New York: Cambridge University Press.
- Graffin, David Ray (1976). *God, Power and Evil: A Process Theodicy*, Second Edition, Louisville, London: Westminster John Knox Press.
- Kroon, Frederick William. (2004). *Plantinga on God, Freedom, and Evil*, Netherlands: Springer.
- Mackie, John (1982), *The Miracle of Theism*, Oxford: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin (1974). *The Nature of Necessity*, First Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin (1967). *God and Other Minds: A Study of the Rational Justification of Belief in God*, Ithaca: Cornell University Press.
- Plantinga, Alvin (2004). *Warranted Christian Belief*, New York: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin (1979). "The Probabilistic Argument from Evil", *Philosophical Studies*, Vol. 7, No. 35. pp.1-53.
- Taliaferro, Charles (1998). *Contemporary Philosophy of Religion*, Oxford: Blackwell.
- VanArragon, Peter (2006). *The Problem of Evil*, First Edition, Oxford: Clarendon Press.

قربانعلی کریمزاده قراملکی و عبدالله حسینی اسکندیان ۱۹۷

Zamzami, Mukhammad; Hosseini Eskandian, Abdullah; Muktafi, Muktafi; Mukaffa, Zumrotul (2021). "The Philosophical Problem of Evil in the Intellectual System of Suhrawardī and John Hick", *Jurnal Theologia*, Vol. 32, No. 2, 193-210.

